

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОИЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

5 СОН, 2 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 5, ВЫПУСК 2

LAWYER HERALD

VOLUME 5, ISSUE 2

TOSHKENT-2022

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ

1. ҚОДИРОВ Умиджон Абдимуратович ДАВЛАТНИНГ ИЖТИМОИЙ СИЁСАТИ ВА ФУНКЦИЯСИНинг АЛОҚАДОРЛИГИ.....	8

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ҲУҚУҚ. МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ. МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ

2. ЙЎЛДОШЕВ Азизжон Эргаш ўғли ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ОЧИҚ ҲАЙЪАТ МАЖЛИСЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ.....	17
3. МАХКАМОВ Дурбек Нематович ЎСИМЛИК ДУНЁСИ ОБЪЕКТЛАРИНИНГ ДАВЛАТ КАДАСТРИ ҚОНУНЧИЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	25
4. ИЛҲОМЖОНОВ Бахромжон Махкамжонович НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАРНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	31
5. РАХМОНОВ Бекзод Хасанович ДАВЛАТ БОШҚАРУВИ СОҲАСИДА КОРРУПЦИЯВИЙ ХАВФ-ХАТАРЛАРНИ БАҲОЛАШ АМАЛИЁТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	39
6. РЎЗИЕВ Аҳрор Икромович НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТ ЛОЙИҲАЛАРИНИНГ ТАРТИБГА СОЛИШ ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	46

ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ

7. ОДИНАЕВ Адҳам Саъдуллоевич НЕУСТОЙКА ҚЎЛЛАШНИ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	52
8. ЮЛДАШОВ Абдумумин Абдугопирович ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНинг ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК, АЛОҚА ВА АХБОРОТ СОҲАСИДАГИ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАРДА МУАЛЛИФЛИК ҲУҚУҚИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШГА ДОИР НОРМАЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ.....	58
9. ЯКУБОВ Аҳтам Нусратуллоевич РАҚАМЛИ АКТИВНИ ТУШУНИШ БЎЙИЧА ДОКТРИНАЛ ЁНДАШУВЛАР ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА.....	65
10. САИДОВ Максудбек Норбоевич ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВ УЧАСТНИКОВ НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОГО ОБЩЕСТВА С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ.....	75
11. БОЗАРОВ Сардор Сохибжонович СУНЬИЙ ИНТЕЛЛЕКТ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ДОИРАСИДАГИ АХЛОҚИЙ ВА ҲУҚУҚИЙ ТУСДАГИ МАСАЛАЛАР.....	84

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

12. САИДБЕКОВ Бобурбек Рустамбекович

ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА ХУСУСИЙ МУЛК МУҲОФАЗАСИ ВА ХАБЕАС КОРПУС
ИНСТИТУТИ ДОИРАСИДА МУЛКИЙ ҲУҚУҚЛАРНИ ҲИМОЯЛАШ МАСАЛАЛАРИ 90

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

13. ПОЛВОНОВ Нажмиддин Аслиддинович

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА МОЛ-МУЛКИ МУСОДАРА ҚИЛИНИШИ МУМКИН БЎЛГАН
ШАХСЛАР ДОИРАСИ 97

14. ТОШЕВ Отабек Содиқович

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИГА АЙБГА ИҚРОРЛИК ТЎҒРИСИДА КЕЛИШУВ ИНСТИТУТИНИНГ
ЖОРИЙ ЭТИШ МАҚСАДИ ВА ИЖТИМОИЙ ЗАРУРАТИ 103

15. РОМАДАНОВА Таисия Александровна, МУХАМЕДЖАНОВА Мадина

Махкамжановна

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ-ТЕХНОЛОГИК МЕХАНИЗМЛАР ИЗЛАРИНИНГ ТРАСОЛОГИК
ЭКСПЕРТИЗАЛАРИНИ ЎТКАЗИШДА ПРОФИЛАКТИК ФАОЛИЯТ 111

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

16. СУЛАЙМАНОВ Одилжон Раббимович

СУДЬЯЛАРНИНГ ХОЛИСЛИГИ ДЕМОКРАТИЯ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ
ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМ МЕЗОНИ..... 115

17. ОТАЖОНОВ Абдоржон Анварович, БАРАТОВА Дилноза Одилжон қизи

МЕҲНАТКАШ-МИГРАНТ ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ МИГРАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ
ЎЗИГА ХОС СУБЪЕКТЛАРИ СИФАТИДАГИ МАҚОМИ..... 125

18. АЪЗАМХУЖАЕВ Умидхон Шавкат угли

МЕЖДУНАРОДНОЕ ДОГОВОРНО-ПРАВОВОЕ РАЗВИТИЕ ТРАНСПОРТНОЙ СЕТИ
ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ..... 134

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА

LAWYER HERALD

ЯКУБОВ Ахтам Нусратуллоевич

Тошкент давлат юридик университети мустақил тадқиқотчиси,
юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
E-mail: akhtam.yakubov@gmail.com

РАҚАМЛИ АКТИВНИ ТУШУНИШ БЎЙИЧА ДОКТРИНАЛ ЁНДАШУВЛАР ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ЯКУБОВ А.Н.
Рақамли активни тушуниш бўйича доктринал ёндашувлар ва халқаро тажриба // Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 5 (2022) Б. 65-74.

 5 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2022-5-9>

АННОТАЦИЯ

Рақамли активларнинг эгаси уларга виртуал маконда эгалик қилиши, улардан фойдаланиши ва кейинчалик моддий фойда олган ҳолда, тасарруф этиши мумкинлигига таяниб реал мулкка хос белгиларни ўзида мавжуд деб ҳисоблайди. Ўзбекистон Республикаси амалдаги қонунчилигида рақамли активларни ҳуқуқий тартибга солишда бартараф этиш зарур бўлган бўшлиқлар мавжуд. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига “рақамли активлар” атамасини аниқлаштириш ва кенгайтириш, уларнинг виртуал мулк (мулкий ҳуқуқлар) ва мулкий ҳуқуқларга боғлиқ виртуал шахсий номулкий неъматлар ва ҳуқуқларга ажратадиган янги таснифини жорий этиш ва уларни ҳуқуқий тартибга солишга доир тегишли ўзгартиришлар киритиш зарур. “Рақамли активлар” ёки “иқтисодий активлар” концепцияси хорижий давлатларнинг бир қатор норматив ҳужжатларида ўз ифодасини топганлиги биз учун яхши хорижий тажриба саналади. “Виртуал мулк” атамасини қонунчиликдаги таърифи мавжуд эмас. Бундан ташқари “рақамли ҳуқуқлар (рақамли актив)”, “рақамли объект”, “виртуал мулк”, “виртуал ўйин мулки” тушунчаларини бир-биридан фарқлаш керак. Рақамли активларни тартибга солиш учун фуқаролик қонунчилигидан фойдаланиш, ҳатто келгусидаги ислохотларни ҳисобга олган ҳолда, тарқоқ бўлиб қолмоқда ҳамда яқин келажакда блокчейн технологияси жадал ривожланиш ва интеграцияни ҳисобга олган ҳолда ҳам, унинг асосида рақамли молиявий активларни яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш амалиёти амалга оширишда, рақамли молиявий активлар бажариши мумкин бўлган барча функцияларни ҳисобга олмайди. Ушбу мақолада муаллиф томонидан миллий ва халқаро ҳуқуқий доктрина ва тажриба Ўзбекистон қонунчилигида рақамли активнинг ҳуқуқий мақомини аниқлашга қаратилган таҳлиллар ўтказилиб, миллий қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: рақамли актив, криптоактив, блокчейн, виртуал мулк, виртуал валюта, криптовалюта, токенлар.

ЯКУБОВ Ахтам Нусратуллоевич

Независимый соискатель Ташкентского Государственного юридического университета, доктор философии по юридическим наукам (PhD)

Email: akhtam.yakubov@gmail.com

ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПОНИМАНИЯ ЦИФРОВЫХ АКТИВОВ

АННОТАЦИЯ

Владелец цифровых активов считает, что он обладает характеристиками недвижимого имущества, исходя из того, что он может владеть ими в виртуальном пространстве, использовать их, а затем распоряжаться ими с материальной выгодой. В действующем законодательстве Республики Узбекистан имеются пробелы, которые необходимо устранить в правовом регулировании цифровых активов. В частности, необходимо уточнить и расширить понятие «цифровые активы» в законодательстве Республики Узбекистан, ввести новую классификацию, разделяющую их на виртуальные имущественные (имущественные права) и виртуальные личные неимущественные блага и права, связанные с ними. Использование гражданского законодательства для регулирования цифровых активов остается фрагментарным, даже при предстоящих реформах, и стремительном развитии и интеграции технологии блокчейн в ближайшем будущем, практика создания, внедрения и использования цифровых финансовых активов на ее цифровой основе, не учитывает все функции, которые могут выполнять финансовые активы. В статье автор анализирует национальную и международную правовую доктрину и опыт определения правового статуса цифрового актива в законодательстве Узбекистана, и предлагает предложения по совершенствованию национального законодательства.

Ключевые слова: реальный актив, криптоактив, блокчейн, виртуальная собственность, виртуальная валюта, криптовалюта, токены.

YAKUBOV Axtam

Independent researcher at Tashkent State University of Law,

Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Email: akhtam.yakubov@gmail.com

DOCTRINAL APPROACHES AND INTERNATIONAL EXPERIENCE FOR UNDERSTANDING DIGITAL ASSETS

ANNOTATION

The owner of digital assets considers that he has the characteristics of real property based on the fact that he can own them in the virtual space, use them, and then dispose of them with material benefits. In the current legislation of the Republic of Uzbekistan, there are gaps that need to be eliminated in the legal regulation of digital assets. In particular, it is necessary to clarify and expand the term “digital assets” in the legislation of the Republic of Uzbekistan, to introduce a new classification that divides them into virtual property (property rights) and virtual personal non-property benefits and rights related to property rights, and to make appropriate changes to their legal regulation. The fact that the concept of “digital assets” or “economic assets” has been expressed in a number of regulatory documents of foreign countries is considered a good foreign experience for us. There is no legal definition of the term “virtual property”. In addition, the concepts of “digital rights (digital asset)”, “digital object”, “virtual property”, “virtual game property” should be distinguished from each other. The use of civil law to regulate digital assets remains fragmented, even with future reforms,

and even with the rapid development and integration of blockchain technology in the near future, the practice of creating, implementing and using digital financial assets based on it, digital does not take into account all the functions that financial assets can perform. In this article, the author analyzes national and international legal doctrine and experience to determine the legal status of a digital asset in the legislation of Uzbekistan, and offers suggestions for improving the national legislation.

Keywords: real asset, cryptoasset, blockchain, virtual property, virtual currency, cryptocurrency, tokens.

Интернет шундай маконга айланиб бормоқдаки, унинг доирасида кўплаб ҳуқуқ субъектлари ўз ҳуқуқларини амалга ошироқда ва ўз мажбуриятларини бажармоқда. Бу шароитларда виртуал мулк – рақамли активлар миқдорини ошириши Интернет олами учун умумий тенденцияга айланмоқда. Бироқ, ҳозирги вақтда фуқаролик ҳуқуқи доктринасида “рақамли актив (криптоактив)”, “рақамли молиявий актив” каби янги рақамли мулк шаклининг тоифаси аниқ белгиланмаган. Шу муносабат билан, “рақамли актив”лар” каби ҳодисанинг ҳуқуқий табиатини ўрганиш долзарб кўринади. Бизнингча “рақамли актив”, “рақамли молиявий актив”, “криптоактив” бир маънони англатиб, ушбу диссертация доирасида бир мазмунли рақамли мулк шакллари сифатида тушунилади.

“Рақамли актив” атамаси илмий ишларда деярли кузатилмаган. Фуқаролик ҳуқуқи фанида рақамли ҳуқуқлар ва рақамли валюта табиатининг ўзи олимларда қизиқиш уйғотган [1, Б.75-77]. Шу боис, рақамли ҳуқуқни рақамли технологиялардан фойдаланиш ва (ёки) рақамли маълумотлардан фойдаланиш ҳолатларида шаклланидиган муносабатларни тартибга солувчи алоҳида ҳуқуқ соҳасига ажратиш мумкинлиги тўғрисида фикрлар билдирилган эди [2, Б.450]. Кейинчалик маълум бўлдики, “рақамли ҳуқуқ” тушунчаси фақат рақамли валюталар ва молиявий активларга нисбатан қўлланилишига нисбатан кенгроқ тушунча ва унинг таркибий қисмлари ҳамда мазмуни кўп қирралидир [3, Б.28-31]. М. А. Рожкованинг фикрича, рақамли ҳуқуқ билан тартибга солинадиган муносабатларнинг хилма-хиллиги тартибга солиш методини аниқлаш муаммосини тақозо этади, бу эса рақамли ҳуқуқни ҳуқуқнинг кичик тармоғига ажратиш имконияти йўқлигини келтириб чиқаради [4, Б.7-10].

Рақамли активларни молиявий қўллаш кесимида цивилист олимлар қизиқиши аввалдан рақамли валюта ва унинг табиатига қаратилган эди. Баъзи тадқиқотчилар рақамли валюта хусусиятларининг пул билан ўхшашлиги ҳақида фикр юритган [5, Б.136-140]. Бироқ, аксарият тадқиқотчилар рақамли валютани мулк тоифасига киритишган [6, Б.24-26].

Рақамли активнинг турли таърифларига асосланиб, қуйидагиларни қайд этиш мумкин. **Биринчи**, рақамли ҳуқуқлар тушунчаси хилма-хиллиги ва уларни фақат молиявий воситаларга боғлаш мумкин эмаслиги ҳақидаги нуқтаи назарлар кўпчилик олимлар томонидан тасдиқланди. Қонун рақамли ҳуқуқларнинг фақат маълум ахборот тизимидаги пуллик талаблари ёки эмиссия қоғозлари айланиши билан боғлиқ бир қисмини кўриши баҳсли масаладир. **Иккинчидан**, рақамли актив кўзда тутган рақамли ҳуқуқлар предмети пул, аниқроғи, пуллик талаблар бўлиши мумкин. Лекин, адабиётларда пуллик талабнинг моҳиятига ягона ёндашув мавжуд эмас [7, Б.28-31].

Кенг маънода у маълум миқдорда пул маблағини топшириш мажбуриятидан иборат. Тор маънода пуллик талаб қарз тушунчаси билан боғлиқ. Эътиборлиси, тақсимланган реестрдаги рақамли молиявий активлар уларнинг эгасига тегишли эканлиги тўғрисидаги ёзувлар амалда титул функциясини ўташи ва ўз-ўзидан субъектда исталган вақтда қайд этилган рақамли актив билан шартланган моддий

пулларга нисбатан рақамли ҳуқуқлар мавжудлигини англамайди. Рақамли активни моддийлаштириш учун пуллик талабни тақдим этиш керак. Рақамли актив эгасини ахборот тизими доирасида тузилган битим иштирокчисига нисбатан кредитор ёки қарздор деб тахмин қилиш мумкин.

Яна бир жиҳатга эътибор қаратиш зарур. Рақамли актив қимматли қоғозлар эмиссияси, нодавлат акциядорлик жамиятининг устав капиталида иштирок этиш билан боғлиқ ҳуқуқларнинг ифодаси ҳам бўлиши мумкин. Ушбу ҳолат корпоратив ҳуқуқ фани учун янгилик саналади. Акциядорлик жамиятининг устав капиталига киритиш мумкин бўлган бадалнинг аввалроқ мустаҳкамланган рўйхатини тўлдиради. Таъкидлаш керакки, амалиётда жамиятнинг устав капиталига рақамли валютани киритиш ҳолатлари бугунги кунда хорижий давлатларда кенг тарқалмоқда.

Н.С.Александрованинг қуйидаги фикрларига тўлиқ қўшилиш мумкин: “Рақамли валюта – бу тўлов воситаси сифатида қабул қилиниши мумкин бўлган ва унинг мулкдорлари олдида жавобгар бўлган шахс мавжуд бўлмаган электрон маълумотлардан иборат” [7, Б.28-31]. Биз бу тушунчанинг ноаниқлигини қайд этишга мажбурмиз. Қонунчиликда ундан тўлов воситаси сифатида фойдаланиш имкониятини тан олиш рақамли валютани пул тушунчасига яқинлаштириши табиий. Қайд этиш зарурки, қонуний тўлов воситалари доирасини белгилаш давлатнинг мутлақ ваколати ҳисобланади. Бу масалалар оммавий-ҳуқуқий тартиб доирасида кўриб чиқиладиган муаммо саналиб, давлатнинг пул-кредит тизимига жиддий таъсир кўрсатади.

Шу боис ҳам, тарихда пул тизими устидан давлат назорати фақат танга зарб қилиш монополияси ва фуқароларнинг улардан қонуний тўлов воситаси сифатида фойдаланиш мажбурияти ўрнатилиши натижасида юзага келган [8, Б.16].

Бундан ташқари, “рақамли валюта” таърифининг ўзи, аниқроғи, унда Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 95-моддасида “Валюта қимматликлари деб ҳисобланадиган мол-мулк турлари ва улар хусусида битимлар тузиш тартиби қонун билан белгилаб қўйилади. Валюта қимматликларига мулк ҳуқуқи умумий асосларда ҳимоя қилинади”, деб белгиланган “рақамли валюта”ни валюта қимматликлари сифатида баҳолашга фундаментал асос саналади.

Кўриб турганимиздек, рақамли актив тушунчаси пуллик талаблар ва эмиссия қоғозлари билан боғлиқ бўлиб, рақамли активнинг ўзи ҳам ахборот тизими иштирокчилари ўртасида айирбошлаш жараёни билан боғлиқ бўлиши мумкин. Иштирокчилар тўғрисидаги маълумотлар ахборот тизими реестрида мавжуд бўлиб, бу мажбуриятга эга шахсни аниқлаш имконини беради. Рақамли валюта эса мулкӣ категория бўлиб, бунда мажбуриятга эга шахс мавжуд бўлмайди.

Рақамли валюта муомаласи имконияти мустаҳкамланганига қарамай, қонун чиқарувчи томонидан бундай муомала тамойиллари ва асосий мезонлари белгиланмаган. Рақамли валюта муомаласи билан боғлиқ талабларни суд орқали ҳимоя қилиш фақат бундай валютанинг мавжудлиги декларация қилинган тақдирда бўлиши мумкин.

Назаримизда, рақамли валютани тартибга солишда қайд этилган ҳавотирлар рақамли муҳит тушунчалари етарлича назарий ишлаб чиқилмаганлиги, шунингдек, рақамли валюта муомаласини давлат томонидан қай даражада тартибга солиниши мумкинлиги бўйича халқаро тажриба мавҳумлиги билан боғлиқ.

Дарҳақиқат, муомала узоқ вақтдан бери мавжуд, аммо тавсифланган маконда назорат қилиш бўйича таъсирчан механизмлар ҳали таклиф қилинмаган. Фаолиятни тартибга солиш ва назорат қилиш муаммоси рақамли муҳитнинг кенгайиши шароитида фуқаролик муомаласининг кўплаб соҳалари учун долзарб [9, Б.483]. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, айнан давлат ҳокимияти органларининг мувофиқлаштириш ва ўзаро ҳамкорлик вазифалари туфайли назорат жараёнида давлат бошқаруви самарадорлиги ортиб боради [10, Б.71-75].

Шубҳасиз, келгуси ўн йилликда Ўзбекистонда рақамли активларга оид қонунчилик такомиллаштириш зарурлиги табиий жараён сифатида тушунилади.

Мазкур жараёнларда қонун чиқарувчи рақамли валюталар мулк ёки истиқболда пулга муқобил восита бўлишини аниқ белгилаб олиши лозим. Буларнинг барчаси рақамли ҳуқуқларни ҳимоя қилиш ва уларни ҳуқуқий ҳамда самарали тартибга солиш зарурати билан чамбарчас боғлиқдир.

Ҳозирда жаҳон амалиётида “рақамли активлар” категориясининг ягона таърифи ишлаб чиқилмаган. Доктринада “рақамли активлар” ҳодисасини белгилашга уринишлар кам кузатилади. Хусусан, рақамли активларнинг ҳуқуқий мақоми ва уларни тартибга солиш муаммолари M. Perrone [11], J. Beier [12], A. Waller [13], G. Lastowka [14], K. Sherry [15], J. Chambers [16], G. Ferrera [17], S. Tracy [18], D. Kirk [19], J. Farwell [20] тадқиқотларида ўрганиб чиқилган.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида “рақамли активлар” тушунчаси белгиланмаган. Ўзбек доктринасида бу ҳодисанинг таърифи ва тавсифи мавжуд эмас. Ўрганилаётган ҳодисанинг хусусиятлари ва моҳиятини тушуниш учун Европа давлатларининг доктринаси ва қонунчилигига мурожаат қилиш мақсадга мувофиқ.

Charles Blazer [21] рақамли активлар таърифини уларни турларини санаб ўтиш орқали очиб беради: Microsoft офис дастури (масалан, Word, Excel ёки PowerPoint) ёрдамида яратилган ҳужжатлар; рақамли фотосуратлар; рақамли видео; iTunes даги мусиқа. Ушбу муаллиф “рақамли активлар” ва “рақамли мулк” категорияларини бирхиллаштиради ва ушбу ҳодисаларни “виртуал мулк” сифатида кўриб чиқишни таклиф қилади, жумладан унинг объектлари таркибига веб-сайт, агентнинг шартнома тузиш таклифи, компьютер ўйини персонажи ва бошқа номоддий рақамли товарларни киритади [22].

Рақамли активларнинг умумий таърифи N. Dosch томонидан таклиф этилади: “компютерингизда, сақлаш қурилмаси ёки веб-сайтнингиздаги ҳар қандай файл ва ҳар қандай онлайн аккаунт ёки обуна” [23]. Бу ҳодисани тавсифлашда кенг ёндашув тарафдори J. Conner ўзининг тадқиқотида шунга ўхшаш таърифни берган. Ушбу тушунча таркибига фойдаланувчи компютердаги ҳар қандай рақамли файл, шунингдек, онлайн аккаунт ёки обуна ва бошқаларни киритган [24].

N. Dosch [25] ва J. Conner [24] томонидан таклиф қилинган таърифлар мавҳум характерга эга, аммо улар “рақамли активлар” тушунчасига кирувчи объектларнинг бутун хилма-хиллигини қамраб олишга имкон беради.

Энди бевосита рақамли актив тушунчаси ва унинг ҳуқуқий тартибга солиш билан боғлиқ халқаро тажрибага эътибор қаратсак. Ҳозирги вақтда кўпгина мамлакатлар қонунчилигида “рақамли активлар” ҳодисасининг таърифи мавжуд эмас. Бироқ, АҚШнинг баъзи штатларида бу ҳодисани белгилашга уринишлар бўлган. Ушбу категорияни ўрганиш учун АҚШнинг алоҳида штатлари қонунчилиги таҳлилига мурожаат қиламиз.

Коннектикут штати қонуни рақамли активлар таърифига эга эмас, бунинг ўрнига “электрон почта ҳисоб ёзуви” атамаси билан чекланган – бу электрон почта хизмати провайдери томонидан тақдим этилган электрон почта хизмати якуний фойдаланувчиси томонидан жўнатилган ёки қабул қилинган, ушбу электрон почта хизмати провайдери томонидан мазкур хизмат кўрсатишда одатда сақланган ёки ёзиб олинган барча электрон хабарлар; шунингдек, электрон почта хизмати провайдери томонидан сақланган ёки ёзиб олинган, электрон почта хизмати провайдерининг якуний фойдаланувчисига тақдим этиладиган электрон почта хизматлари билан бевосита боғлиқ бўлган, ҳар қандай бошқа электрон ахборот, шу жумладан, биллинг ва тўлов ахбороти, бошқа маълумотлар” [26].

Виржиния штати кодексида [27] “рақамли активлар” негизида аналог ёки рақамли фото, серверда, компютерда ёки бошқа электрон қурилмада ёки электрон ташувчида, компютер, қурилма ва электрон ташувчи мулк шаклидан, ҳамда рақамли актив масофадан туриб сақланиши мумкинлигидан қатъий назар, сақланадиган ҳар қандай матн, тасвирлар, мультимедия ахборот ёки бошқа шахсий мулк тушунилади. “Рақамли активлар” рақамли активларга кириш учун зарур бўлган ҳар қандай сўзлар,

белгилар, кодлар ёки шартномавий ҳуқуқларни ўз ичига олади.

Мэн штатининг Васиятлар ва ишончли бошқарув ишлари бўйича комиссиясининг рақамли мерос соҳасидаги норақамли активларни ишлаб чиқиш тўғрисидаги топшириқда эълон қилинган. Унга кўра “рақамли активлар” деганда электрон шаклда сақланадиган, ахборотни олишга ёки келажақда сақланиб туришига имкон берадиган ҳар қандай ташувчида сақланадиган ахборот, шу жумладан (аммо бу билан чекланмасдан) ҳужжатлар, расмлар, графиклар, диаграммалар, фотосуратлар, овоз ёзувлари, тасвирлар ва бошқа ахборот ёки тўпланган маълумотлар тушунилади” [28].

2013 йил 14 январдаги Орегон штати қонун лойиҳаси “рақамли активлар” батафсил, кенг очиб берилган таърифини таклиф қилади [29]. Ушбу қонун лойиҳасига мувофиқ, рақамли активлар ўз ичига қуйидагиларни киритади (аммо улар билан чекланмайди): серверда, компьютерда ёки бошқа жисмоний қурилмада ёки электрон ташувчида сақланишидан, рақамли активлар сақланадиган жисмоний қурилма ёки электрон восита мулки шаклидан қатъий назар сақланадиган матн, тасвирлар, мультимедия ахбороти ёки рақамли шаклда сақланадиган бошқа мулк.

Мазкур штатда таклиф қилинган лойиҳага кўра “рақамли активлар” қуйидагиларни ўз ичига олади (аммо улар билан чекланмайди): Рақамли активларга кириш учун зарур бўлган сўзлар, белгилар, кодлар ёки шартномавий ҳуқуқлар. Бундан ташқари, ушбу қонун лойиҳасида “рақамли ҳисоб ёзуви” тушунчаси мавжуд – “ўз ичига: электрон почта, молиявий, шахсий ва бошқа онлайн ҳисобларни киритади (аммо улар билан чекланмайди)” [30]. Ушбу қонун лойиҳасида [30], “шахсий мулк” ўз ичига барча моддий ва номоддий мулк... ва рақамли активларни киритиши тўғридан-тўғри кўрсатилган норақамли актив мавжуд.

Шундай қилиб, “рақамли активлар” категориясини талқин қилишнинг турли хил ёндашувларини таҳлил қилгандан сўнг, бу ҳодиса фақат компьютер дастурлари (Microsoft Word, Excel, ёки PowerPoint) орқали инсон томонидан яратилган ҳужжатлар билан чекланмаслиги керак, деган хулосага келишимиз мумкин.

N. Dosch [31] тўғри таъкидлаганидек, ушбу тушунча фойдаланувчига тегишли бўлган барча доменномларини, қонуний равишда юклаб олинган ҳар қандай файлларни (масалан, MP3 мусиқа файллари ва фильмлар), кириш учун фойдаланувчи номи ва пароль киритишни талаб қиладиган Интернет технологиялари асосида яратилган ҳар қандай шахсий ҳисоб ёзувларни ўз ичига олиши керак (масалан, ижтимоий тармоқ ёки электрон почта ҳисоб ёзувлари, шунингдек шахсий маълумотларни сақлайдиган ҳар қандай ҳисоб ёзувлар (масалан, онлайн харид хизматлари учун банк ҳисоб ёзуви).

Юқоридагиларни умумлаштирган ҳолда шуни таъкидлаш мумкинки, АҚШнинг алоҳида штатлари доктринаси ва қонунларида “рақамли активлар” атамаси билан бир қаторда “рақамли мулк”, “виртуал мулк”, “номоддий мулк” категориялари қўлланилади. Шуни ҳам айтиш жоизки, доктринада рақамли активларни таснифлашнинг аниқ мезонлари ишлаб чиқилмаган. Бу, биринчи навбатда, ўрганилаётган ҳодисанинг хилма-хиллиги ва шакллариининг турлича эканлиги билан боғлиқ.

Агар “таснифлаш” атамасининг маъносига мурожаат этсак, унинг остида: нарсалар, ҳодисаларнинг маъноли тартиби, уларнинг айрим муҳим белгиларига кўра турларга бўлиниши тушунилади [32, Б.786]. Демак, таснифни ишлаб чиқиш учун ўрганилаётган ҳодисанинг белгиларини ажратиш олиш керак.

Рақамли активларнинг жойлашувига асосланиб унинг таснифи сифатида J.C. Beier, S. Porter [33] компьютерда сақланадиган рақамли активлар; смартфонда сақланган рақамли активлар; сайтга юкланган рақамли активларни ажратади. Ушбу активларга мусиқа, видео, тиббий ёзувлар, солиқ ҳужжатлари, молиявий ҳисоботлар, Shutterfly ёки Flickr сайтларида ёки Dropbox ва бошқа шу кабии умумий булутли сақлаш жойларида сақланадиган фотосуратлар киради. Рақамли активларнинг муомала соҳасига кўра Naomi R. Cahn [33] қуйидаги таснифларга ажратади: шахсий,

ижтимоий медиа активлари, молиявий ва бизнес ҳисоб ёзувлари [34].

Ушбу қайд этилган таснифларнинг айримларини таҳлилига эътибор қаратайлик. Шахсий активлар компьютер ёки смартфонда сақланадиган ёки Flickr ёхуд Shutterfly каби веб-сайтларга юкланган рақамли активларни ўз ичига олиши мумкин. Улар фотосуратлар, видеолар, электрон почта ёки плейлистларни ўз ичига олиши мумкин. Фотоальбомлар шахсий қаттиқ дискда сақланиши ёки онлайн тизимлар ёрдамида яратилиши мумкин.

Электрон шаклда фойдаланувчилар ўзларининг ва оила аъзоларига тегишли бўлган тиббий варақалар ва солиқ ҳужжатларини сақлашлари мумкин. Ҳар бир қайд этилган рақамли актив, қоида тариқасида, турли хил кириш воситаларини талаб қилади: логин, парол, код сўзлари ва бошқалар.

Ижтимоий медиа активлар – Facebook, Twitter ва бошқа шунга ўхшаш веб-сайтлар, шунингдек, электрон почта ҳисоб ёзувлари орқали фойдаланувчилар ўртасидаги ўзаро алоқа қилиш билан боғлиқ активлардир. Ушбу сайтлар нафақат фойдаланувчилар ўртасидаги мулоқот учун хизмат қилиши, балки фотосуратлар, видеолар ва бошқа активлар учун сақлов жойи сифатида ҳам фойдаланиши мумкин.

Молиявий активларга Интернет-банкинг хизматида уланган тўлов карталари, PayPal, Amazon ва бошқа ҳисоб ёзувлар, eBay, Aliexpress ва бошқа шу каби товарларни сотишга ихтисослашган сайтлардаги ҳисоб ёзувлар бўлиши мумкин.

Ишчи ҳисоб ёзувлар, яъни шахснинг касбий фаолияти билан боғлиқ рақамли активлар сифатида мисол учун, eBay, Aliexpress сотувчилари ўзларининг мижозлар базасини ёки буюртма ва тўлов маълумотларини компьютерда ёки Dropbox булут хизматида сақлашлари кўрсатиш мумкин. Масалан, ёзувчи ўз ёзувлари устида ишлаш учун махсус виртуал офислардан фойдаланиши ёки ўзининг барча асарларини чоп этадиган Интернет-блогини юритиши мумкин [34].

Халқаро тажриба ва доктринал қарашлар асосида рақамли активлар бўйича қуйидаги хулосалар чиқаришимиз мумкин:

Биринчи, ахборот технологияларининг доимий ривожланиши ва рақамли активларнинг янги шакллари пайдо бўлиши, уларнинг трансфарақамли қайта қурилиши “рақамли активлар” категориясининг ягона таърифини ишлаб чиқишга имкон бермайди;

Иккинчи, ўрганилаётган қонунлар ва қонун лойиҳаларидаги норақамли активларнинг аксарияти диспозитив хусусиятга эга бўлиб, бу рақамли активлар доимий равишда ўзгариб туриши ва модернизация қилинишини ҳисобга олган ҳолда ҳуқуқий тартибга солиш кўламини кенгайтириш имконини беради. Америкалик қонун чиқарувчининг бундай ёндашуви истиқболга қаратилган. Баъзи штатларнинг қонунларида рақамли активларни белгилашда “ёки келажакда бўлиши мумкин” изоҳи қўлланилганлиги, ушбу фикримизни тасдиқлайди;

Учинчи, рақамли активлар тўғрисидаги қонунлар АҚШ штат Кодексларига (Коннектикут, Оклахома, Айдахо ва бошқа) ёки алоҳида штатларнинг Асосий қонунлар мажмуига ўзгартиришлар ёки қўшимчалар киритишга туртки бериши кўп мартаба олимлар томонидан қайд этилган;

Тўртинчи, рақамли активларни ягона тизимга аниқ тизимлаштириш имконсиз масаладир. Рақамли объектлар таснифлаш учун асос бўладиган белгиларга қараб, турли асослар бўйича таснифланиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси амалдаги қонунчилигида рақамли активларни ҳуқуқий тартибга солишда бартараф этиш зарур бўлган бўшлиқлар мавжуд. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига “рақамли активлар” атамасини аниқлаштириш ва кенгайтириш, уларнинг виртуал мулк (мулкӣ ҳуқуқлар) ва мулкӣ ҳуқуқларга боғлиқ виртуал шахсий номулки неъматлар ва ҳуқуқларга ажратадиган янги таснифини жорий этиш ва уларни ҳуқуқий тартибга солишга доир тегишли ўзгартиришлар киритиш зарур. Шунингдек, виртуал маконда мавжуд тушунча –

“рақамли ҳуқуқлар”ни миллий қонунчиликка жорий этиш вақти келди.

Бешинчи, тадқиқот натижаларида ушбу тушунчага умумий таъриф сифатида қуйидаги кўрсатиш зарур деб ҳисоблаймиз: “рақамли активлар – ахборот жойлаштириш мумкин бўлган ва ахборот олиниши ёки келажақда олиниши мумкин бўлган исталган ташувчида сақланадиган ҳар қандай рақамли файл”.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Савицкая К. Д. Цифровые активы: теория и правовое регулирование на примере Соединенных Штатов Америки // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки. – 2015. – С. 75-77.
2. Цифровое право : учебник / [Егорова М. А., Блажеев В. В.]; Под общ. ред. В. В. Блажеева, М. А. Егоровой. Москва : Проспект, 2020. 640 с
3. Александрова Н. С. Соотношение понятий «цифровые права», «цифровая валюта» и «цифровой финансовый актив» // Вестник Московского университета МВД России. – 2021. – №. 6. – С. 28-31.
4. Рожкова, М. А. Является ли цифровое право отраслью права и нужно ли ожидать появления Цифрового кодекса? // Хозяйство и право. 2020. № 4. С. 3-13.
5. Савельев, А. И. Криптовалюты в системе объектов гражданских прав // Закон. 2017. № 8. С. 136-154
6. Гаврилов, В. Н., Рафиков, Р. М. Криптовалюта как объект гражданских прав в законодательстве России и ряда зарубежных государств // ВЭПС. 2019. №
7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriptovalyuta-kak-obekt-grazhdanskih-prav-v-zakonodatelstve-rossii-i-ryada-zarubezhnyh-gosudarstv>; Конобеевская, И. М. Цифровые права как новый объект гражданских прав // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2019. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-prava-kak-novyi-obekt-grazhdanskih-prav>
8. Александрова Н. С. Соотношение понятий «цифровые права», «цифровая валюта» и «цифровой финансовый актив» // Вестник Московского университета МВД России. – 2021. – №. 6. – С. 28-31.
9. Кучеров, И. И. Законное платежное средство как категория финансового права // Журнал российского права. 2014. № 8 (212).
10. Agnessa O. Inshakova, Ludmila A. Chegovadze, Tatyana V. Deryugina. Legal realisation of information technology activities of the government-owned corporations : automation of management and control // IOP Conference Series : Materials Science and Engineering. Issue 1, 20 March 2019. Vol. 483
11. Маилян, С. С., Миронов, А. Л. Некоторые вопросы по повышению эффективности государственного управления // Вестник Московского университета МВД России. 2014. № 9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-voprosy-po-povysheniyueffektivnosti-gosudarstvennogo-upravleniya>
12. Perrone, M. What happens when we die: estate planning of digital assets / M. Perrone // CommLaw Conspectus [Electronic resource]. - 2012. - Т. 21. - Mode of access: [Http://commlaw.cua.edu/res/docs/21-1/Perrone.pdf](http://commlaw.cua.edu/res/docs/21-1/Perrone.pdf).
13. Beier, J.C. The Digital Asset Dilemma / J.C. Beier, S. Porter // NYSBA Trusts and Estates Law Section Newsletter [Electronic resource]. - 2013. - Vol. 46, - № 2. - Mode of access: http://www.mcglawyer.com/pdf_files/TrustsandEstatesSummer2013.pdf
14. Moncur, W. Digital Inheritance / W. Moncur, A. Waller // RCUK Digital Futures [Electronic resource]. - 2010. - Mode of access: <http://www.computing.dundee.ac.uk/staff/wmoncur/publications/2010-rcuk-digital-Futures.pdf>
15. Lastowka, G. Living and Dying in a Virtual World / G. Lastowka, T. Hall [Electronic resource]. - 2013. - Mode of access: <http://lastowka.rutgers.edu/files/2013/10/Lastowka.pdf>
16. Sherry, K. What Happens to Our Facebook Accounts When We Die?: Probate Versus Policy and the Fate of Social-Media Assets Postmortem / K. Sherry // Pepp. L. Rev [Electronic resource]. - 2012. - Т. 40. - Mode of access: <http://digitalcommons.pepperdine>.

edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1726&context=plr

17. Chambers, J. Family Gets GI's E-Mail / J. Chambers // Detroit News, Apr. 21, 2005, at 1 [Electronic resource]. - 2005. - Mode of access: www.justinellsworth.net/email/detnewsapr.htm

18. Darrow, J.J. Email Is Forever... Or Is It? / J.J. Darrow, G.R. Ferrera // J. Internet L. No. - 2008. - T. 11. - C. 10, 1, 18 [Electronic resource]. - 2008. - Mode of access: <http://www.digitalestateplanning.com/>

19. Tracy, S. Family, lawmakers push for Facebook changes following son's suicide / S. Tracy // [Electronic resource]. - 2013. - Mode of access: <http://wtvr.com>

20. Kirk, D.S. On human remains: Values and practice in the home archiving of cherished objects / D.S. Kirk, A. Sellen // ACM Trans. Comput. - Hum. Interact. - № 17(3). - 2010 [Electronic resource]. - 2013. - Mode of access: <http://doi.acm.org/10.1145/1806923.1806924>.

21. Farwell, J. Death & digital data: What happens to what you leave behind? / J. Farwell // Computers & Electronics. - 2007. - № 18(9). - P. 33-35

22. Blazer, C. The Five Indicia of Virtual Property (discussing the "five indicia" for determining what is a legally protectable digital asset) / C. Blazer [Electronic resource]. - 2006. - Mode of access: http://law.unh.edu/assets/images/uploads/publications/pierce-law-review-vol05-no1-blazer_1.pdf.

23. Blazer, C. The Five Indicia of Virtual Property (discussing the "five indicia" for determining what is a legally protectable digital asset) / C. Blazer [Electronic resource]. - 2006. - Mode of access: http://law.unh.edu/assets/images/uploads/publications/pierce-law-review-vol05-no1-blazer_1.pdf.

24. Dosch, N. Over View of Digital Assets: Defining Digital Assets for the Legal Community / N. Dosch [Electronic resource]. - 2010. - Mode of access: <http://www.digitalestateplanning.com/>.

25. Conner, J. Digital Life After Death: The Issue of Planning for a Person's Digital Assets After Death / J. Conner // Est. Plan. & Cmty. Prop. LJ. - 2010. - T. 3 [Electronic resource]. - 2010. - Mode of access: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/epcplj3&div=18&id=&page=>.

26. Dosch, N. Over View of Digital Assets: Defining Digital Assets for the Legal Community / N. Dosch [Electronic resource]. - 2010. - Mode of access: <http://www.digitalestateplanning.com/>.

27. Act concerning access to decedents' electronic mail accounts: Senate Bill № 262 Public Act, June 24, 2005 № 05-136 [Electronic resource]. - 2005. - Mode of access: <http://www.cga.ct.gov/2005/act/Pa/2005PA-00136-R00SB-00262-PA.htm>. §§ 64.2-109; 110 Code of Virginia, July 1, 2013 // Legislative Information System [Electronic resource]. - 2013. - Mode of access: <https://leg1.state.va.us/cgi-bin/legp504.exe>

28. Resolve, to Study the Issue of Inheritance of Digital Assets House of Representatives: Legislative Document № 850 (HP 601), March 5, 2013 // State of Maine Legislature [Electronic resource]. - 2013. - Mode of access: <http://www.mainelegislature.org/legis/bills/getPDF.asp?paper=HP0601&item=1&num=126>.

29. Relating to digital property: Senate Bill, January 14, 2013, № 54 // Oregon State Legislature [Electronic resource]. - 2012. - Mode of access: <https://olis.leg.state.or.us/liz/2013R1/Downloads/MeasureDocument/SB54/Introduced>

30. Relating to digital property: Senate Bill, January 14, 2013, № 54 // Oregon State Legislature [Electronic resource]. - 2012. - Mode of access: <https://olis.leg.state.or.us/liz/2013R1/Downloads/MeasureDocument/SB54/Introduced>

31. Relating to digital property: Senate Bill, January 14, 2013, № 54 // Oregon State Legislature [Electronic resource]. - 2012. - Mode of access: <https://olis.leg.state.or.us/liz/2013R1/Downloads/MeasureDocument/SB54/Introduced>

32. Dosch, N. Over View of Digital Assets: Defining Digital Assets for the Legal Community / N. Dosch [Electronic resource]. - 2010. - Mode of access: <http://www.digitalestateplanning.com/>.

digitalestateplanning.com/

33. Классификация // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. - СПб., 1890-1907. - Т. 82. - 1058 с.

34. Tracy, S. Family, lawmakers push for Facebook changes following son's suicide / S. Tracy // [Electronic resource]. - 2013. - Mode of access: <http://wtvr.com>.

35. Cahn, N. Postmortem Life On-line / Cahn, N. // Probate & Property [Electronic resource]. - 2011. - Т. 25, № 4. - Mode of access: <http://scholarship.law.gwu.edu/cgi/viewcontent.cgi>.